

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

RENDI TÁRSADALOM -- POLGÁRI TÁRSADALOM 1.

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI MÓDSZEREK ÉS FORRÁSTÍPUSOK
SALGÓTARJÁN, 1986

Szomszéd András:

A CIGÁNYSÁGGAL KAPCSOLATOS ÖSSZEÍRÁSOK ÉS STATUTUMOK FORRÁSÉRTÉKE A
17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL A 19. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A cigánysággal foglalkozó források levéltárunkban a 17. sz. második felétől találhatóak szórványosan. A korai források általában rendeletek, statutumok, melyeknek tárgya a cigány népcsoport rendészeti meggregulázása, illetve a megye területéről való kiűzése. Az 1679-ben kelt statutum szerint pl.: "A cigányság istentelen népét bárki ... a megye területén ... szabadon ... minden könyörület nélkül elfoghatja ... és üldözheti".

A 17. század végén -- 1691-ben --, a viszonylag konszolidáltabb helyzet, a munkáskéz hiánya, már bizonyos feltételek mellett lehetővé teszi Nógrád vármegyében is e népcsoportnak, hogy ellenőrzés mellett, a földesurak telkein csoportosan vagy egyénenként letelepedhessenek. A vajdaság intézményéről is itt esik először szó.

III. Károly 1724-ben kiadott rendelete nyomán kötelezően össze kell írni a cigányokat. (Az összeírás végrehajtására mindössze három hónapot adnak.) Ennek az intézkedésnek megyei eredménye a losonci járásból fennmaradt összeírás az 1725-ös évből. Az összeírás 15 család -- összesen 77 fő -- névanyagát, életkorát, telepítő, vagy befogadó földesuraik, illetve azoknak a településeknek a nevét tartalmazza, akikkel és ahová majdan a cigányoknak le kell telepedniük.

Az 1750-es évekből vannak adataink az uradalmak nagyobb arányú telepítéseiről. Ekkor pl. a gácsi uradalom 13 falvába telepítenek 25 felnőtt cigány férfit. (A nők és gyermekek száma ismeretlen.) A Forgáchok is telepítenek szécsényi uradalmukba, 13 faluba 28 felnőtt férfit. (A nők és gyermekek száma itt is ismeretlen.) A telepítők között egyháziakat is találunk. Eszterházy Imre püspök gazdatisztje például oly buzgalommal hajtja végre a telepítési utasítást, hogy Koháry András cigányait is püspöki alattvalóknak íratja össze.

Az eddig említett összeírások esetlegesek, nem egységes szempontok szerint készültek, és nem minden járásból maradtak meg. Mindezek ellenére elég nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy a birtokos nemesség messzemenően támogatta a telepítéseket, melyek révén ingyen munkaerőhöz jutott, mégpedig olyan munkaerőhöz, aminek szűkében volt. A cigányság ugyanis értett a vályogvetéshez, a tégláégetéshez, de értett a vasmegmunkáláshoz -- szögverés, ácskapcsok, pántok, láncok készítése stb. --, és olyan egyéb iparos tevékenységet is folytatott a távoli eldugott falvakban, amit a céhes ipar szűk keretei miatt nem tudott kielégíteni.

Nyomon követhetők azok az intézkedések is, melyeknek következtében a már korábban bejövő cigányság részben megtelepszik.

Az országosan egységesen elrendelt összeírások Mária Terézia és II. József uralkodása alatt születtek. A felvilágosodás szellemében fogant rendelkezések

"... az állandó lakhely nélkül bolyongó, és ide-oda osonva ismételt kihágásokkal vétkező" cigányokat a hatalom eszközeivel próbálják letelepíteni és a falu társadalmába beilleszteni. Ennek érdekében, meg hogy ellenőrizni tudják az eredményeket, több évben folyamatosan összeírják a megyékkel a cigányságot. A fennmaradt összeírások évei: 1767/68., 1775., 1776. és 1777.

Az 1767/68-as katonai évre járásoként készített összeírás a cigányság számszerű adatai mellett foglalkozásukat is feltünteti. Itt kaptam először választ arra, hogy a földesúr a letelepített cigánycsalád felnőtt tagjaitól konkrétan milyen ipari jellegű szolgáltatást kapott. (Főleg kovács és muzsikus mesterséget folytatnak.)

Az összeírás két járás tekintetében megmutatta a cigányság térbeli elhelyezkedését is. Ebből megállapítható, hogy főleg falulakók.

Sokkal bővebbek a hetvenes évek összeírásai. Ezek 12 rovatából az alábbi kérdésekre kapunk válaszokat:

Melyek azok a települések, ahol telepített cigányok vannak?

A cigány, vagy özvegyének a neve?

A gyermekek száma és koruk?

Milyen a neveltetésük (oktatásuk), milyen munkát végeznek?

Lakásuk: házban, konyhóban, vagy sátorban laknak?

Jogállásuk: jobbágy, zsellér, házatlan zsellér?

A szülők és gyermekek öltözködése?

A felnőttek miből élnek, milyen munkát végeznek?

A helyi bírónak, vagy a vajdának vannak-e alávetve?

Elhullott állatok húásával táplálkoznak-e?

Lókereskedéssel illetve cserével foglalkoznak-e?

Hová, mennyit adóznak?

A fenti kérdésekre adott válaszok alkalmasak a családlétszám és az össznépeség megállapítására, de emellett a népcsoport vándorlását is nyomon követhetjük. Ugyanakkor az összeírások fogyatékságai, ellentmondásai is kitűnnek. Erre az időre datálhatók ugyanis azok a rendelkezések, melyek a cigánygyerekek nem cigánycsaládokhoz való kötelező adását írják elő. Ezen intézkedés következménye lehet, hogy feltűnően kevés például a leányok aránya a fiúkéhoz képest. De megválaszolásra váró kérdés az is, hogy a családok száma miért mutat olyan erős emelkedést 1777-ben 1775-höz képest. (Ezen összeírások kor és nem szerinti megoszlását az I. sz. táblázat mutatja.)

A gyermekek neveltetésére adott válaszok általában sablonosak. "Neveltetnek, mint a falusiak", "cigány módon neveltetnek", de több helyen találni megjegyzést arra vonatkozóan, hogy milyen szakmát tanulnak, illetve milyen munkát végeznek a 10-18 év közötti cigányfiúk. Iskolába járásukra viszont elenyésző adatot találtam.

Életmódjukra, lakáskörülményeikre, öltözködésükre, elhullott állatokkal való táplálkozásukra utaló adatokból ellenben nagyon jól kirajzolható a kép a beilleszkedésükkel illetően. Kimutatható többek között az is, hogy járásoként mennyire eltérő magatartási normákat követnek.

Az összeírások tanúsága szerint a vajdai intézmény erre az időre megszüntnek látszik, mindenütt -- legalábbis az összeírások szerint -- a helyi bíró alávetettjei a cigányok.

A foglalkozási rovatok adatai szerint a legelterjedtebbek a fémek

megmunkálásával kapcsolatos mesterségek (kovács, szegkovács, lakatos), de van ústfoltozó is. A második helyen áll a szórakoztatás, a zenélés. A földműveléssel mindössze négy család foglalkozik. A lókereskedelmet sehol sem gyakorolják.

Az is kitűnik az összeírások foglalkozási rovataiból, hogy a cigányközösség saját maga számára sohasem termel. Termelői tevékenységük mindig a cigányközösségen kívüliek számára jelenthetett használható árut. A cigányközösség részére a fogyasztó mindig a nem cigány, a paraszt. A cigánycsoportok megélhetését mindig is a nem cigánynépesség biztosította, cserébe a cigányok ilyen vagy olyan tevékenységéért.

A 18. század hetvenes éveiben keletkezett cigányösszeírások számadatai alkalmasak arra, hogy összehasonlítsuk azokat a nem cigány lakosság összeírásaival. Ezek egybevetése azt mutatja, hogy a cigánylakosság az összlakoságnak 1775-ben 0,77 %-át, 1776-ban 0,96 %-át, 1777-ben 1,2 %-át teszi ki.

Az állami adózásra csak részben vannak adataink. A hiányzó járások esetében pedig becslésekre vagyunk utalva. (Megyei szinten nem jelentős, 100-250 forintot tehetett ki évenként a cigányság adója.)

Ugyancsak becslésekre szorulunk a telepítő földesurak számára végzett robotmunka tekintetében is, ugyanis a jogállást tartalmazó rublikákat hiányosan töltötték ki. Ha fele-fele arányban vesszük a házas- és házatlan zsellér jogállású cigánycsaládokat, akkor például 1777-ben a 427 család 3800 gyalogrobottal tartozott földesurainak.

A szakirodalom egységes abban, hogy a két uralkodó rendeletei a megtelepedést illetően elérték céljukat. Hozzávetőlegesen a magyar királyságban 40-50000-re teszik azon cigányok számát, akik első lakói lettek a faluszéli cigánytelepeknek. Újabb gondot a török birodalomból érkezett, ún. oláhcigányság megjelenése jelentett, akik mivel állandóan vándoroltak, az összeírási lapokon sem szerepelnek.

Ezek ellen az új bevándorlók ellen -- kik szokásaikban és kultúrájukban is erősen eltérnek az itt már letelepedettekétől --, hozza 1806-ban rendeletét, melynek lényege, hogy szigorítsák meg utipassusuk kiadását, és a községi bírák közmunkára foghassák be a vándorló csoportokat.

A már korábban letelepedett cigányság összeírása levéltárunkban 1838-ból három járásból: (kékői, losonci, szécsényi), 1844-ből pedig egy járásból, a fülekiből maradt meg. Bár két időmetszetben keletkeznek az összeírások, kérdőpontjai azonosak.

A 19. sz. 30-as 40-es éveiben keletkezett összeírások négy összetett kérdésre adnak választ:

1. A cigány férfinak és feleségének neve, életkora, gyermekeinek neve és életkora?
2. Hány esztendeje élnek a faluban?
3. Mivel foglalkoznak?
4. Milyen a magatartásuk, voltak-e büntetve?

(Megyei és járási szinten az adott időszakban a cigányság létszámát és foglalkoztatottságát a II. sz. táblázat mutatja.)

Hangsúlyozom, hogy ezek az adatok a letelepedett cigányságra érvényesek. A

megyében 1777-ben 427 családban 1873 cigány személyt, a reformkorban 630 családban 2658-at írtak össze. Ez mintegy 140 %-os gyarapodást jelent. Amíg 1777-ben egy átlagos cigány család 4,38 főből állt, addig ez az átlag 50 év múlva 4,31-re módosult. Ez az adat ellentmondani látszik a nagycsalád modellnek. Természetesen ez nem zárja ki a 7, 9 gyermekes családok meglétét sem.

Ami a foglalkozásokat illeti: Összefoglalva lásd a III. sz. táblázatban.

Kovács mesterségből él a férfiak 47,4 %-a (356 fő), közülük hetvenen hegedülnek is. Összességében ipari és kézműipari jellegű munkát végez a felnőtt cigány férfi lakosok közül 404 fő (53,79 %). Mezőgazdasági, vagy ahhoz közel eső területen dolgozik a cigány férfiak közül 76 fő (10,1 %). Földművelőként mindössze 1 főt írnak össze, míg 1775-ben 5 főt. Bár az összeírások azt mutatják, hogy földrajzilag főleg a falvakban telepednek meg, ez mégsem azt jelentette, hogy földművelőkkel váltak volna. Vidéki jelenlétüket részben az indokolja, hogy a városok igyekeznek távol tartani őket maguktól -- esetünkben csak Losoncra igaz ez -- másrészt az a tény, hogy ócskavasból, öregszerszámokból láncokat, kapcsokat, fúrdokat, szegeket és egyéb használati eszközöket tudnak készíteni, továbbá értettek a lópatkoláshoz, a lovak gyógyításához, s így hasznossá tették magukat a falvakban, az uradalmak gazdaságaiban, és feltehetőleg a cigányok is megtalálták számításukat.

A 19. sz.-ban a lótartási tilalom, illetve a lóval való kereskedés megtiltása már nem volt érvényben. Így nem véletlen, hogy a felnőtt cigány férfiak 5 %-a (39 fő) kupeckedésből él. A 19. sz. első felében keletkezett összeírások egyes járásokban a cigány nőknél is jeleznek foglalkozást. Madzagkötéssel, meszelőkészítéssel, kelmefestéssel foglalkoznak, sőt egy esetben a falu bábájának tisztét is cigány nő tölti be. Közvetve bár, de a cigány ifjúság "szakmára tanítására" is vannak adataink, amikor a 10-18 év közötti fiúknál, lányoknál szakma megjelölést találunk.

A belső vándorlás lelassul, egyes helyeken szinte megszűnt. A járások nagyrészeinek férfi lakossága vagy helyben született, így nevük mellett "törzsökös" megjelölés szerepel, vagy pedig 20-50 éve már annak a helységnek a lakója, ahol összeírták őket.

Legstabilabb a helyben lakás a szécsényi járásban, kisebb vándorlásokat tapasztalhatunk a füleki járásban.

Rendkívül érdekesek a magatartásra vonatkozó bejegyzések. A kékkői járásban pl. a 173 felnőtt férfiből mindössze 7 volt fenyítve (4 %), a losonci járásban lopás miatt 3 személyt büntettek meg, közülük az egyik 10 éves gyermek. A szécsényi járásban lopás miatt két férfi és két nő volt büntetve és egyéb kihágásokért (káronkodás, verekedés, hamisság) 24-en "szenvedték el a bíró pálcáját".

Jó viseletükre is van egy-két példa. Pl. Szécsény 111 cigány lakosa közül egy sem volt megbüntetve, vagy pl. a berceli 56 éves Kovács esetében a következő bejegyzést olvashatjuk: "fenyítve sohasem volt, katonáskodott 15 évig".

Eddig két forrástípusról írtam. A statutumokról (kiadásuk éve: 1679, 1691, 1744, 1780, 1806, 1816.) és a 18-19. sz.-ban keletkezett összeírásokról. Véleményem szerint ez a két forrástípus is alkalmas arra, hogy az említett népcsoport életéből képeket villantsunk fel. Kiegészítésként átnéztem a közgyűlési iratokat és Balassagyarmat mezőváros tanácsának jegyzőkönyvét. Az itt talált források többek között foglalkozásra utaló adatokat tartalmaztak. Ilyen pl. a sziráki földműveléssel foglalkozó cigány lótartási engedélye, pl. az az

adat is, amely szerint Berki Márton fémműves cigánynak 352 szögért, sarokpántért és reteszért Balassagyarmat mezővárosa 3 forintokat fizet.

Találunk adatokat magatartásukra, katonáskodásukra, de ezek az adatok általában csak tömegükben alkalmasak arra, hogy közvetkeztetéseket vonjunk le. Ismeretük inkább csak színesebbé tehet egy tanulmányt.

Az anyaggyűjtéssel párhuzamosan tanulmányoztam Pomogyi László: A magyarországi cigányság történetének válogatott bibliográfiáját (Bp. 1983.). Az ott közölt 76 könyv és monográfia közül 24 német, 9 angol, 9 francia és 1 román nyelvterületen jelent meg. Mindössze 33 a magyar nyelven megjelent munkák száma. Ha a nyelvi nehézséget most mellékesnek tekintjük, akkor is ezek a könyvek ritkán fordulnak elő a vidéki könyvtárakban. A magyar nyelvű irodalomból 15 mű a 18. vagy a 19. században keletkezett, 12 pedig 1901 és 1945 között, és mindössze 6 mű készült 1945 után.

A tanulmányok túlnyomó többsége nyelvészeti, néprajzi vagy kriminológiai jellegű. Elvéve akad közöttük történeti munka. Ezt pótlandó, ezzel a pár gondolatral szeretném felhívni a figyelmet a levéltárakban meglévő szórványos, de igen értékes forrásgyűttesre.

JEGYZETEK

Felhasznált irodalom

1. Mocsáry Antal: Nemes Nógrád Vármegyének Históriai Geographiai és Statisztikai Esmertetése Pest, 1826. I. k. 63. p.
2. Liszt Ferenc: A cigányokról és a cigányok zenéjéről Pest, 1861. 5. p.
3. Heiczinger János: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. In: Fejér Megyei Történeti Évkönyv 12. Székesfehérvár, 1973. 154-190. p.
4. Tomka Miklós: A cigányok története. In: A cigányok honnét jöttek, merre tartanak? Szerk.: Szegő László Bp., 1983.
5. Kozák Istvánné dr.: A cigányok társadalmi munkamegosztása. In: A cigányok honnét jöttek, merre tartanak? Szerk.: Szegő László Bp., 1983.
6. Dömötör Sándor: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? In: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője XXVI. évf. Bp., 1934.
7. Kolozsvári-Óvári: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye IV/1. k. Bp., 1896.
8. Belitzky János: Nógrád megye története I. k. Salgótarján 1970.
9. Szegő László: A hagyományos cigány közösségek belső szerkezete. In: A cigányok honnan jöttek, merre tartanak? Szerk.: Szegő László Bp., 1983.
10. Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787. Bp., 1960. 95-103. p.

Levéltári források:

1. NML. IV. 1.a. Közgyűlési jegyzőkönyvek
2. NML. IV. 1.b. Közgyűlési iratok
3. NML. IV. 1.b. Közgyűlési iratokból kigyűjtött összeírások gyűjteménye:
 2. Szökött jobbágyok
 10. Cigányösszeírások
4. NML. V. 1. Balassagyarmat mezőváros tanácsának jegyzőkönyvei.

I. sz. táblázat

A CIGÁNSÁG NEMEK ÉS KOR SZERINTI MEGOSZLÁSA MEGYEI SZINTEN

Év	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mindösszesen	Családszám
	férfi	nő	összesen	fiú	lány	összesen		
1775	278	245	523	353	263	616	1.139	242
1776	354	325	679	421	319	740	1.419	325
1777	453	429	882	551	440	991	1.873	427

II. sz. táblázat

A CIGÁNYSÁG FOGLALKOZTATOTTSÁGA, LÉTSZÁMALAKULÁSA A 19. SZ. ELSŐ FELÉBEN JÁRÁSI ÉS MEGYEI SZINTEN

Járások	Családok száma	18 éven felüli			Foglalkozása van				Nincs foglalkozása		Cigányok létszáma
		férfi	nő	össz.	férfi	%	nő	%	férfi	nő	
Füleki	196	207	186	393	178	86,0	12	6,5	29	174	748
Kékkői	121	173	127	300	164	94,7	50	39,4	6	77	517
Losonci	61	116	58	174	115	99,0	-	-	1	58	253
Szécsényi	242	324	268	592	306	94,5	20	7,5	18	245	1140
Megye összesen	620	825	639	1464	763	92,4	82	15	54	554	2658

III. sz. táblázat

FOGLALKOZÁSI ADATOK A 19. SZ. ELSŐ FELÉBEN

Foglalkozás	Füleki	Kékkői j á r á s	Losonci	Szécsényi	Összesen
Kovács	105	54	52	147	358
Lakatos	7	9	3	1	20
Kolompár	1	-	-	-	1
Kőműves	1	-	-	-	1
Kollár	-	-	-	2	2
Kosárfonó	-	1	-	1	2
Téglaégető	7	-	-	3	10
Vályogvető	2	2	-	8	12
Iparos kézműves összesen	123	66	55	162	406
Földműves	-	1	-	-	1
Napszámos	5	1	25	17	48
Csősz	-	2	-	2	4
Lovász	-	1	-	-	1
Kertész	-	-	-	1	1
Kerülő	2	-	-	-	2
Pásztor	2	2	3	8	15
Ostoros	-	-	-	1	1
Szolga	1	-	-	2	3
Mezőgazdaság- ban dolgozik összesen	10	7	28	31	76
Kupec	4	1	2	32	39
Zenész	43	86	24	73	226
Katona	4	4	5	8	21

Megjegyzés: Kovácshoz vettük a kovács-muzsikusokat is.